

KERK VAN EN VOOR HET VOLK

Een aantal eeuwen lang was er sprake in ons land van een kerk die brede lagen van het volk omvatte: de Nederlandse Hervormde kerk, vóór de 19^e eeuw de Gereformeerde Kerk geheten. Velen noemden haar de *volkskerk* en hoewel die benaming vatbaar is voor kritische kanttekeningen, gebruik ik deze aanduiding hier toch. Inhoudelijk kom ik er nog volop op terug.

Hervormd kerkbesef, volkskerkidee, kerk van en voor het volk. Waar komt dat vandaan, wat betekende dat voorheen en wat zegt ons dat nu? In Hervormd-gereformeerde en confessionele kring leeft een zeker “volkskerkgevoel” tot op de huidige dag voort.

We kunnen over dit kerk-zijn onmogelijk zinnige dingen zeggen zonder terug te zien op de geschiedenis. Mijn bijdrage heeft dan ook onvermijdelijk een sterk *historische inslag*.

In de 16^e eeuw kwam de vloedgolf van de Reformatie ook over de Lage Landen bij de zee. Wat troffen de verkondigers van de ‘nye leere’ hier aan? In welke context ontwikkelde zich de Hervorming in ons land?

De Nederlanden waren gekerstend, evenals heel Europa. Europa was een christelijk werelddeel. Christelijk was in West-Europa hetzelfde als rooms-katholiek. Iedereen hoorde bij de katholieke kerk. Zo was het in Engeland, in Frankrijk en in de Duitse landen, overal.

In de tijd van de Reformatie was de katholieke kerk dusdanig ‘verroomst’ dat het klare evangelie onder de korenmaat was verdwenen. De Reformatie was een terugkeer naar dat evangelie en een totale heroriëntatie op de bijbelse boodschap. Aanvankelijke hoop op een volledige ommekeer van de officiële kerk bleek ijdel en nieuwe, zelfstandige kerken van reformatorisch karakter kregen in Europa hun plaats naast de catholica. De bloedige godsdienstoorlogen in die tijd kleuren de geschiedenis van de 16^e tot de 18^e eeuw.

De katholieke kerk in de Nederlanden was georganiseerd in parochies en bisdommen. De bevolking was dus kerkelijk ingedeeld in locale en regionale eenheden. Slechts een deel van de bevolking ging bewust door persoonlijke keuze over tot de Reformatie. Lange tijd was het belijdend reformatorische volksdeel niet veel meer dan 10%. Lieten zij zich uit de katholieke kerk pellen om over te gaan tot een eigen reformatorische kerk?

2.

Daar was wel neiging toe. Ook Maarten Luther heeft dat overwogen ¹. Het lijkt ook voor de hand te liggen: de keus voor een nieuwe kerk van bewust gelovige, reformatorische christenen. Maar dat gebeurde niet. Veel Lutheranen, maar vooral de strijdbare Calvinisten, die in ons land de overhand hadden, streefden hartstochtelijk naar een reformatie van de katholieke kerk. Zij namen de hervorming ter hand van de parochies en de bisdommen ². De Reformatie nam om zo te zeggen de hele roomse boedel over: de kerken, de ambten, de kerkelijke goederen, de pastorieën. Daarbij was duidelijk aanwezig een overheid, die dit stimuleerde. De overheden in dit land wilden een kerk die zich het pastorale lot van alle bewoners zou aantrekken. Immers, ook politiek werden de Zeven Verenigde Nederlanden geprotestantiseerd. Langzaam maar zeker ontwikkelde zich een situatie, waarin het Nederlandse volk boven de grote rivieren, hetzij door persoonlijke geloofskeuze, hetzij door nominaal lidmaatschap, behoorde tot de grote, heersende kerk: de Gereformeerde Kerk. De volkskerk. Kerk van en voor het volk. Andersdenkenden werden in dit land, zeldzaam genoeg in de wereld van toen, geduld en mochten zelfs openlijk hun religie belijden, zij het meestal wel in eenvoudige 'schuilkerken': Rooms-katholieken, Luthersens, Doopsgezinden, later Remonstranten en niet te vergeten de Joden.

Nadrukkelijk wijs ik nog eens op de sterke invloed van de overheid, ook buiten ons land van grote betekenis. Heel wat kerkengoederen uit de tijd voor de Hervorming gingen niet over naar de Gereformeerde Kerk, maar naar de overheid ³.

Er was sprake van een gedoopte natie. Nagenoeg ieder die de doop vroeg voor zichzelf of zijn kinderen, werd gehonoreerd. Wie belijdenis deed werd toegelaten tot het heilig avondmaal. Elke parochie, nu gemeente of kerk genoemd, had een kerkgebouw, een predikant, een kerkenraad. Bij het huisbezoek ging men, vooral rond de avondmaalsvieringen, dat was vier maal per jaar, alle huizen langs. Iedereen werd 'kerkelijk' begraven. Ziekentroosters bezochten de zieken, onderwijs – voor zover gegeven – werd veelal gegeven door dezelfde mannen die 's zondags in de kerk de Schrift voorlazen.

De verwevenheid van kerk en overheid ('Mozes en Aaron!') leidde er toe dat bij bijzondere gelegenheden bede- of dankdiensten werden uitgeschreven (een

3.

dankdienst bijvoorbeeld bij een overwinning van de vloot of een bidstond bij aanhoudende droogte of veepest).

Hoe beleefde het volk dit alles?

Voor velen was de Bijbelsreformatorische prediking een Godsgave, slechts vergelijkbaar met de komst van het christelijk geloof in de apostolische tijd in en vlak na het Nieuwe Testament. Duizenden kwamen tot bekering, uit de duisternis van bijgeloof tot het licht van het geloof. Wanneer in de begintijd van de Reformatie in een stad of dorp een kerkgebouw, van altaar en beelden ontdaan, door de gereformeerden in gebruik werd genomen en voor het eerst het avondmaal werd gevierd, geschiedde dat met diepe ontroering, stille eerbied en uitingen van intense dankbaarheid. Zo was er sprake van een innig gelovige kern, overtuigde kinderen van God, thuis in de Bijbel, getuigen van de waarheid. Bekend is dat in de eerste tijd menige getuige de marteldood moest ondergaan, maar ook volhardde tot het einde. Eén van de kroongetuigen was Guido de Brès, predikant in de Zuidelijke Nederlanden, schepper van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, die om zijn volhardend geloof verbrand werd.

Ik had het over de kern. Om die kern heen was *een brede rand*. Een rand van hervormden die wel lid van de volkskerk waren, maar niet uit vaste overtuiging. Zoals het volk in den brede vóór de reformatie nominaal tot de kerk behoorde, zo liepen ook daarna velen mee, meer of minder betrokken, regenten omdat je tot de kerk moest behoren om een ambt te bekleden; winkeliers om de nering, boeren om de pacht van het kerkeland. Toch moet men voorzichtig zijn in het oordeel over hun innerlijke overtuiging. Betrokkenheid was en is niet altijd volmaakt en zonder reserves. Toen niet en nu niet.

De kerkregering was *synodaal-presbyteriaal*.⁴ Geen dominee was zonder een kerkenraad, al was hij vroeger dikwijls wel een hele autoriteit als geletterde in zijn dorps- of stadsgemeente. Het bisdom was vervangen door de classis en de bisschop door de classicale vergadering en de provinciale synode. Deze kerkorganisatie was in zekere zin een kerkdemocratie als reactie op het episcopale kerktipe. Maar men ging niet zover dat een plaatselijke gemeente autonoom was, zoals bij het congregationalisme van b.v. de latere Baptisten en Vrije-Evangelischen, of, nog

4.

sterker, bij het independentisme, dat in de 17^e eeuw in Engeland opkwam voor volstrekt onafhankelijke gemeenten ⁵.

Dus: een gedoopt volk, een gelovige kern, een brede rand: dat was de gereformeerde of hervormde volkskerk van de 17^e en 18^e eeuw en het frappeert mij telkens weer hoe tot in onze tijd lijnen, toen getrokken, zichtbaar blijven doorlopen. Delen van de Hervormde Kerk vertonen nog steeds trekken van de volkskerksituatie. Bij andere delen van deze kerk is de zichtbare volkskerk geheel weg.

Van meet af aan hadden de leidende predikanten en theologen grote zorgen over de staat en toestand van de kerk. Hoe diep zat het geloof in het volk? Er was een dragende kern. Maar er was veel vormchristendom, bijgeloof, gebrek aan bijbelkennis, formeel lidmaatschap, uiterlijke vroomheid zonder innerlijke beleving. Al vroeg kwam er een Nadere Reformatie op. In woord en geschrift (de "oude schrijvers"!) predikte men de bevindelijke waarheid. Een kerk met een gereformeerde belijdenis moest die belijdenis ook van binnen beleven. Geloof is geen ja zeggen op bijbelse waarheden, maar het omhelzen in geloof van Jezus Christus. Persoonlijke toe-eigening van het door God gegeven heil is noodzakelijk, wil het wel met een mens gaan. Ook de overheid, vaak liberaal en halfslachtig, werd dikwijls luid en duidelijk aangesproken op haar roeping God gehoorzaam te zijn en het openbare leven te vrijwaren van onheilig amusement, zoals kermessen, theater, dansfeesten en dronkenschappen. Leer en leven moesten met elkaar kloppen.

De eeuwen van de hervormde volkskerk waren tijden van massale, maar lang niet van totale kerkgang. De tijden door leefde er bij velen in de kerk een intens verlangen om de kerk te zuiveren. Soms was er weer de verleiding van een kerkje in de kerk (Jean de Labadie b.v., die medio 17^e eeuw "koos voor het conventikel boven de kerk" ⁶). Maar het zou lang duren – tot de 19^e eeuw - voordat grote groepen kerkleden het zouden zoeken in een nieuwe belijdeniskerk buiten de volkskerk. Men streefde naar een Christusbelijdende volkskerk, naar een geestelijke volksopleving, naar de reformatie van het hart. Ook naar een protestantse natie, met een overheid die de kerk haar recht zou geven en zelf God de eer zou schenken die Hem toekwam.

5.

Kerk van en voor het volk. Denk niet te licht over de pastorale voordelen van deze volkskerksituatie. Pastoraal was iedereen aanspreekbaar, het hele volksleven was in het vizier, de overheid kon onophoudelijk herinnerd worden aan haar roeping, de kerk stond in het centrum van het geestelijk en maatschappelijk leven. Vrijwel de volledige verzorging van de armen, de bejaarden, de zwervers en de zieken was (tot 1850) toebedeeld aan de diaconie, de kerk was vanzelfsprekend aanwezig en beschikbaar bij de hoogtepunten van het leven: geboorte, huwelijk, jubileum, oogst, sterven, begraven.

Zelf heb ik de sporen van de volkskerk in de twee gemeenten die ik diende tussen 1960 en 1975 nog volop aangetroffen in de Alblasserwaard en op de Veluwe. Vrijwel iedereen die er geboren werd, werd gedoopt; ook niet-meelevende hervormden ontvingen huisbezoek, jaar op jaar, vonden dat ook vanzelfsprekend; bij uitingen van de dorpsgemeenschap, feesten, jubilea, Oranjevieringen, werd de aanwezigheid van de hervormde predikant verwacht en op prijs gesteld. Ik had honderden catechisanten, gaf in mijn eerste gemeente catechisatie op de openbare school. Bij de jaarlijkse kerstvieringen voor de bejaarden trad natuurlijk naast de burgemeester de dominee op. Met oudejaar zat de kerk bomvol: dan ging zowat iedereen; later verschoof dat naar de kerstdiensten. Als hervormd predikant ben ik betrokken geweest bij de oprichting en besturen van velerlei maatschappelijke organisaties op het gebied van onderwijs, woningbouw, maatschappelijke dienstverlening, recreatiewerk, jeugdzorg. De kerk voelde zich betrokken, verantwoordelijk, zelfs geroepen om het aangezicht van de samenleving te stileren en te vormen. Vooral waar het ging om gestalten van barmhartigheid en gerechtigheid.

Maar we kunnen onze ogen niet sluiten voor de schaduwzijde van de volkskerkgedachte. De vanzelfsprekendheid van het kerklid zijn ongeacht de bewuste geloofskeuze, de afwezigheid van bekering, geloof en levensheiliging, het 'driewielergeloof' (uitsluitend kerkgang bij doop, trouwen en begraven worden); halt houden bij algemene beseffen, zoals het geloof in "een Opperwezen", de onsterfelijkheid van de menselijke ziel, het goede van een deugdzaam leven. Dan de onmogelijkheid voor een pastor een wijkgemeente herderlijk behoorlijk te dienen die uit enkele duizenden leden bestaat. De grijze overgang van de kern en de rand. De

vaak al te ruime doopspraktijk. In het verleden was de overmatige macht van de overheid over de kerk lange tijd een knelling: de Staten-Generaal hielden na de grote synode van 1618-'19 een nieuwe synode consequent tegen; koning Willem I legde na de Franse Tijd de kerk (nu Nederlandse Hervormde Kerk geheten) een reglement op, dat als een juk werd ervaren, pas afgeworpen in 1951 na een kerkstrijd van bijna 150 jaar.

Kerk van en voor het volk. Was dat nu een historische gelegenhedsvorm? Of had dit kerk-zijn ook wortels in het bijbels getuigenis? Is er *een Schriftuurlijke basis* voor een kerk-zijn, dat zijn tentpinnen zo breed uitzette in het volk, in de samenleving?

Als basis voor de volkskerk dient de belijdenis van het *genadeverbond*. De notie van het verbond is uiterst prominent aanwezig in de visies van de reformatoren en hun geestelijke nazaten in ons land. De Here God heeft een *verbond* gesloten met Abraham "en zijn zaad", met Israël , het volk van het verbond, een relatie die door God geïnitieerd is, maar met bevel tot geloof en bekering aan Israëls kant. God blijft aan zijn verbond trouw ook als zijn volk ontrouw is. Het verbond werd gezien als "de structuur van het heil" (zo Van Ruler ⁷). Centraal is de geloofvisie dat Christus de Middelaar van het genadeverbond is. Hij opent het heil voor de *volkeren*. Zij worden, naar het woord van psalm 87, "in Israël ingelijfd". Jezus gaf opdracht alle *volkeren* te onderwijzen (Matt.28:19) en de doop uit te delen aan allen die geloofden. Het verbond gaat zich uitstrekken over de wereld. De kerk wordt wereldkerk. Het heil doordrenkt volkeren. Kerkgestalten nemen *nationale* vormen aan. Ook in Nederland. Tegenwoordig noemen we dat contextualisatie.

God heeft een verbond met zijn kerk in deze Lage Landen. Da Costa sprak eens zelfs van Nederland als "het Israël van het westen". De deurwaarder-leketheoloog J.A. Wormser beschouwde Nederland als *een gedoopte natie*: "Leer de natie haar doop verstaan en waarderen, en Kerk en Staat zijn gered", was zijn beroemd geworden leus ⁸. We moeten daarbij bedenken, dat de volkskerktheologen de doop niet zagen als teken van menselijke beslissing, maar van Gods initiatief.

Van Ruler stelde, dat vanuit de verbondsleer de volkskerkidee onontwikkbaar is. Wanneer men zegt:"de gelovigen *en hun zaad*", dan heeft men de volkskerk in de kiem.⁹ Hij citeert hiermee de 19^e eeuwse theoloog Hoedemaker, tegenspeler van Kuyper, die het verbond doordacht in zijn consequentie voor "heel de kerk en heel

het volk". Gods verbondstrouw geldt immers de "duizenden dergenen die Hem liefhebben". Wie zou de euvele moed hebben die duizenden te beperken?

Deze visie heeft ook gevolg voor de *prediking* van de kerk: die "roept niet allereerst den mens op tot zijn beslissing tegenover God, maar de prediking roept naar haar wezen allereerst Gods beslissing uit over den mensch", aldus Van Ruler.

Dat neemt echter volstrekt niet weg (en dat vindt men bij alle volkskerktheologen) dat de mens ernstig moet worden opgeroepen tot geloof. Die genadige Verbondsgod heeft recht op de geloofsbeslissing van de mens. Tot aanvaarding van de doop.

Wat de diepzinnige Van Ruler betreft, hij schrijft ergens: "De kerk is als zodanig volkskerk òf zij is geen kerk. Dat betekent niet dat de kerk alle leden van het volk omvat (...); het gaat om het apostolische evangelie. Dat wil alle momenten van het leven aanraken, omzetten en doordringen vanuit het heil in Christus, opdat het hele leven wordt wedergeboren tot rijk van God (...). Het gaat – in de kerk – immers om het evangelie van het koninkrijk (...); een gereduceerde kerk zal men dus uit volle overtuiging hartstochtelijk moeten liefhebben en aanvaarden. Ook een kerk die een enorm functieverlies lijdt." "De kern van het apostolische evangelie ligt daarin, dat het rijk geconcentreerd is in de *Naam*. Deze naam wil geproclameerd en beleden worden. Hoe klein en onbelangrijk de kerk ook geworden moge zijn, zij is en blijft volkskerk: zij alleen weet het mysterie van de wereld, namelijk dat deze bestemd is verlost te worden tot het rijk." ¹⁰

Eenduidig spreken over genadeverbond en volkskerk was er overigens niet bij.

Accenten verschillen soms sterk bij de mannen van de Nadere Reformatie, bij W. à Brakel, bij Wormser, Groen van Prinsterer, Hoedemaker, Van Ruler. Er was een voortdurend heen en weer in de balans tussen verbond en geloof, tussen belofte en roeping. Maar leven en denken vanuit de "kerk van en voor het hele volk" deden zij allen. En altijd gericht op de juiste verhouding van Kerk en Staat.

De grootste bestrijder van de volkskerkgedachte stond op in de tweede helft van de 19^e eeuw. Abraham Kuyper bepleitte met hartstocht de vrije kerk in de vrije staat. Hij stelde de volkskerk in al zijn fouten en gebreken fel aan de kaak als "dat onheiligh fantoom", "die onbeholpen bussel van saploze ranken". "Laat dien gedrochtelijke kolossus, door eigen topzwaarte kantelend, vergruizelen in zijn delen"¹¹. De volkskerk, dat onding, door het vrijzinnig Modernisme verziekt en vervalst, moest

verdwijnen! Hij wilde loskomen van alle verkeerde bindingen: de kerk, dat is de gemeenschap van de ware gelovigen. "Volk" is gestalte van natuur, schepping, geboorte. "Kerk" echter van genade, herschepping, wedergeboorte. Vrije belijders stichten een vrije, belijdende kerk, die de dwaling niet in zich laat bestaan, maar afweert en onder tucht zet. Velen zijn Kuyper gevolgd in de Doleantie, de grootste exodus uit de volkskerk. Velen volgen hem vandaag nog, zij het in weer andere kerkverbanden dan die hij stichtte.

Een invloedrijke hervormde theoloog in de vorige eeuw was O. Noordmans. Hij poneerde een heel eigen notie vanuit de Schrift, maar meer vanuit de evangeliën. Hij wijst op het bijzondere begrip "*de schare*"¹². "In een volkskerk is de schare een even wezenlijk bestanddeel als de gemeente". De gemeente is het bewust met de ambten meelevende deel van de kerk. "De schare is die massa of menigte, die in haar geheel wel bij de kerk hoort, maar waarvan de individuen niet tot gemeentelijk leven zijn ontwaakt". Let wel: *schare*, niet *massa*. Een eigen bijbels begrip. Daarbij denken we aan Jezus. "De schare kent de Wet niet, maar zij kan het Evangelie leren. In haar ligt een groot stuk mogelijkheid der kerk en in haar midden is de prediking haar loop begonnen. Zij was er eer dan de gemeente!" (...); "dat er een schare achter de gemeente staat, heeft de kerk meestal als een voordeel, althans als een roeping opgevat. Het spant haar werkkraft, het scherpt haar verantwoordelijkheidsbesef, het geeft haar kansen" (...). "De pastor was blij dat er achter de gezinnen waar hij kwam anderen waren waar hij kon komen. Noordmans pleit voor "een uitbouw van de gemeentelijke inrichting, waarin de schare meer betrokken is dan tot dusverre". Dit pleidooi heeft invloed uitgeoefend op de sterk apostolaire kerkorde van 1951. Tot de 19^e eeuw was, afgezien van de 30% rooms-katholieken, bijna iedereen protestants en overwegend hervormd gedoopt. Het diaconaat beheerste de maatschappelijke zorg voor het volk tot halverwege die eeuw.¹³ Het had echter geen oog voor het sociale vraagstuk: het socialisme kwam op en dat was niet alleen tegen het kapitaal en de kroeg, maar ook tegen de kerk gericht. In die eeuw begon de hervormde volkskerk af te kalven, een terugloop die nog steeds niet tot staan is gebracht. De buitenkerkelijkheid groeide. De eens zo sterke stroming van het Modernisme verloor meer en meer invloed. Afkalving had echter ook tot oorzaak de

Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886: velen keerden de volkskerk de rug toe, kozen voor een belijdeniskerk met leer- en levenstucht. Zij die bleven, meer dan Kuyper had gedacht, waren merendeels rechtzinnig, *confessionelen en hervormde gereformeerden*. Zij bleven het goed recht bepleiten van een Christusbelijdende volkskerk. De volkskerkidee leefde sterk tot vandaag toe bij de Confessionelen, navolgers van Hoedemaker, later onder leiding van Haitjema en Van Ruler. De Gereformeerde Bond (1906), voelde veel verwantschap met Kuyper en streefde naar de rechtsgeldigheid van de belijdenis. Maar delen van de bond bleven toch sterk volkskerkelijk denken, vooral de predikanten Van Grieken en Jongebreur, in de tweede helft van de 20^e eeuw mensen als Boer en Tukker. Hoofdbestuurslid Jongebreur schreef in 1924: “Het verbond der genade loopt als een gouden draad ‘door de geslachten’ en daarom moeten ook de kinderen der gemeente als ‘leden der kerk’ worden aangemerkt”¹⁴

Ook Van der Graaf, tot voor kort lange jaren secretaris en woordvoerder van de Bond, zocht in zijn publicaties altijd de breedte van de volkskerk te verbinden met de wettige plaats van het gereformeerd belijden. In de bond is de bevindelijkheid binnen de NHK het sterkst bewaard: het gaat om persoonlijk geloof, beleven van de belijdenis, trouw aan de Christus der Schriften.

De kerkorde van 1951, een historische mijlpaal voor de NHK, is duidelijk geënt op de volkskerkgedachte.¹⁵ Historisch gezien is deze kerkorde, denk ik, voor de laatste maal in de geschiedenis een symbool van de opbloei van de hervormde volkskerk en een neerslag van apostolair élan, dat opnieuw een greep deed naar de ziel van ons volk. Kerkordelijk werd de reformatorische keus voor een synodaal-presbyteriale kerkregering bevestigd: geen bisschoppelijke, geen congregationalistische kerkvorm. Kijken we nu naar de situatie in de 21e eeuw, dan zien we een afgebrokkelde en gefragmentariseerde volkskerk, een repeterende breukvorming van vrije kerken en groepen, een ineengezakt oecumenisch besef. Een samenleving die meer en meer gesecculariseerd is en wordt, die bovendien een heel ander gelaat vertoont door de multiculturaliteit. Er lijkt een spoedig einde te komen aan wat nog rest van de oude volkskerk en de volkskerkidee schijnt geheel achterhaald als een antieke gedachte. Haar gedachtegoed is trouwens aanvechtbaar. Vermenging van volk en kerk, een onrealistisch theocratisch ideaal, grensvervaging door claim op geboorteleden van

generatie op generatie, dopen wat in het doophuis komt, een conglomeraat van richtingen en modaliteiten, dat valt toch met de bijbel in de hand niet te verdedigen? Ook exegetisch is de fundering van de volkskerk in de Schrift betwistbaar; te denken is aan de verhouding Israël - Kerk en de uitleg van Matt.28:19.

En toch wil dat oerhervormde gevoel voor die “kerk van en voor het volk” mij en velen met mij, met alle kritiek, maar niet verlaten. Afgezien nog van het feit, dat er veel ongelijkheid en ongelijktijdigheid is in de kerken, want in veel streken en plaatsen is de volkskerk werkelijk geheel weg, in andere is er nog steeds heel wat van over. Maar we kunnen eenvoudig niet met een schone lei beginnen. We staan op het erf van een historisch gegroeide situatie. *Op dat erf* werken we als kerken. Die geschiedenis komt mee, stempelt onze traditie, vult onze generaties. In onze volksaard en onze culturele levensvormen liggen allerlei lagen en vloeren die ons beïnvloeden, bewust en onbewust. Het is onze roeping in *dit* volk, in *deze* cultuur, met zijn constanten en zijn nieuwe gestalten, de boodschap van het Evangelie te vertolken en kerk te zijn in de Nederlandse samenleving. Kerk als strijdend leger van het rijk dat komt, levend uit de genade van Christus. Want, om nog eens Van Ruler aan te halen: alles *draait* om Christus, maar alles *gaat* om het Rijk! Zonder Christus en zonder het geloof in Hem komen we er niet. Maar het heil gaat niet op in de beleving van onze individuele ziel: het gaat om het *koninkrijk Gods*, om daarvan tekenen op te richten in de samenleving.

En ook nu is het *pastorale motief* doorslaggevend: de mensen nabij zijn, mensen in de kern en in de rand, de gemeente en de schare. Wie pastor is onder de mensen, is gevoelig voor vaak zeer subtiele situaties en knoopt aan bij allerlei – vaak diep weggezakte – beseffen van Godsvertrouwen en verlangend geloof.¹⁶

Persoonlijk verlang ik er hevig naar dat allen die de weg van Jezus Christus in deze eeuw gaan, veel meer de handen ineem zouden slaan. De toekomst van de kerk in ons land staat of valt met de bereidheid samen te werken door allen, die het heil in Jezus Christus zoeken. De situatie van land en volk is ernstig. Ons volk ontzinkt aan het geloof, velen weten niets meer van de bijbel, zoeken het in religieus surrogaat, vooral jongeren. De zichtbare volkskerk is bezig te verdwijnen.

Groot respect heb ik voor allen, die, vanuit welke kerkvisie dan ook, de Naam van Christus proberen te verkondigen. Maar laten we toch zoeken wat bindt, niet wat scheidt. En onze verwachting stellen op de heilige Geest, die zijn sporen trekt ook in onze tijd!

Ik eindig dan ook met een droom. *“I have a dream!”*

In mijn droom zie ik een mooi dorp, ergens in het centrum van ons land. Midden in dat dorp staat de hervormde kerk. Een historisch gebouw uit de 14e eeuw. De gemeente komt nog wekelijks samen, maar de getrouwen zijn weinigen. Velen zijn afgehaakt. Aanwas is er niet.

In de nieuwbouw staat een kleine gereformeerde kerk. Samen op Weg komt maar moeizaam op gang. Ook de gereformeerden lopen achteruit. Verder kent het dorp een zaaltje boven een café-restaurant waar een groep evangelischen bijeenkomt, vrijwel allemaal voorheen kerkend bij de oude kerken. 's Zondags gaat een hele rij auto's het dorp uit, gevuld met meer dan honderd mensen uit heel het dorp. Op weg naar de nabijgelegen grote stad. Vijf van deze wagens rijden naar de Vrijgemaakte Kerk, zes naar de Baptisten, zeven naar de Bondsevangelisatie, twee naar de NPB, nog eens zes naar de Chr.Geref.Kerk.

Op een kwade dag staat er een groot artikel in “Dorpsnieuws”, het plaatselijke huis-aan-huisblad. “Dorpskerk moet sluiten, de hervormde gemeente is zo geslonken, dat zij de kerkdiensten na 400 jaar moet staken”.

In mijn droom zie ik ontstelde gezichten van allerlei mensen, jong en oud, tranen, in wanhoop omhoog geheven handen, biddende handen.

Ineens zie ik een vrouw opstaan. Waaraan zie ik dat zij een profetes is? Misschien aan haar ogen, die wijd open, visionair rond zien. Zij roept. Tot allen. “Slaat de handen ineen, dicht de bressen, klim over de muren, herstel het Godshuis, breng mee wat je hebt aan gaven en schatten!”. En, wonderlijk, ik zie ze komen, de hervormden, de gereformeerden, de vrijgemaakten, de baptisten, de evangelischen, de christelijke gereformeerden, de bonders, de vrijzinnigen, ja, zelfs enkele bevlogen katholieken: in een lange rij gaan ze de oude dorpskerk binnen, achter de vrouw die riep, als achter een 21e eeuwse Deborah. De kerk is voller dan ooit. En de Schriften worden geopend, het Woord wordt verkondigd. De tekst is 1 Korinthiërs 1:13: *“Is*

Christus gedeeld?” En wanneer de voorganger die vraag stelt roept de hele gemeente eenparig: “Nee!” En er wordt gezongen: psalmen en gezangen uit het Liedboek en mooie verzen uit Opwekking. En nooit haalden de diakenen meer geld op voor de collecte voor het werelddiaconaat. Dankbaar en voortdurend met elkaar in gesprek lopen de mensen huiswaarts. Ze zullen terugkomen. Ze zullen blijven komen. Het hele dorp leeft er van op. Want de volkskerk is hersteld. Het is als een bevrijding uit vale duisternis tot helder licht. Maar ach, het is een droom....

¹ Vgl. W.J. Kooiman, *Luther, zijn weg en werk*. Amsterdam 1954, 111; G. Ritter, *Luther in leven en werk*, Utrecht/Antwerpen 1962, 155

² Uitvoerig over deze ontwikkeling: B.A.M. Luttikhuis, *Een grensgeval. Oorsprong en functie van het territoriale beginsel in het gereformeerde kerkrecht* (diss.), Gorinchem 1992, 67vv.

³ vgl. J. Reitsma en J. Lindeboom, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, 5^e druk, 's Gravenhage 1949, 123, 135; O.J. de Jong, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Nijkerk 1972, 172

⁴ Over de vele literatuur hierover: W.v.'t Spijker, *Het presbyteriaal-synodaal stelsel*, in W.v.'t Spijker e.a. (red.), *De Kerk*, Kampen 1990, 326-340

⁵ hierover nog steeds lezenswaard: H. Bavinck, *Synodale Kerkinrichting*, in *Kennis en Leven*, Kampen z.j. (1922), 68-77

⁶ zo S.v.d. Linde in *Chr. Encyclopedie*, 2^e druk, IV, Kampen 1959, 358

⁷ A.A.v. Ruler, *Kerk en Verbond*, in *Religie en Politiek*, Nijkerk 1945, 76v.

⁸ H.J. Langman, *Kuyper en de Volkskerk*, Kampen 1950, 26vv.

⁹ A.A.v. Ruler, *a.w.*, 85

¹⁰ A.A.v. Ruler, *Wat heb ik aan Hoedemaker te danken?* in *Blij zijn als kinderen*, Kampen 1972, 230-231

¹¹ Langman, *a.w.*, 271

¹² O. Noordmans, *Kerk en schare*, in: *Verzameld Werk VIII*, Kampen 1980, 69v. Vgl. ook *Iets over volkskerk*, in *Verz. Werk I*, Kampen 1978, 378-388

¹³ Hoe dat gestalte kreeg in Rotterdam beschrijft P.A.C. Douwes in *Armenkerk*, diss., Rotterdam, 1977

¹⁴ K. Exalto, *De visie op de kerk*, in *Beproefde trouw, 75 jaar Gereformeerde Bond in de NHK*, Kampen 1981, 134v.

¹⁵ In artikel II van de Kerkorde wordt vastgelegd, dat “krachtens het genadeverbond” tot een Hervormde gemeente behoren niet alleen de belijdende lidmaten en de doopleden, maar ook “zij die uit hervormde ouders geboren zijn” (de z.g. “geboortelede”).

¹⁶ Zoals b.v. Nico ter Linden beschrijft in zijn *Kostgangers*, Amsterdam 2001